
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XLIII

SECTIO G

1996

Uniwersytet w Mińsku
Białoruś

W. M. CHOMICZ

*Problemy zróżnicowania i humanizacji odpowiedzialności karnej
niepełnoletnich w Republice Białorusi*

Проблемы дифференциации и гуманизации уголовной ответственности
несовершеннолетних в Республике Беларусь

Przestępcy niepełnoletni – to szczególnie podmiot oddziaływania prawnego, wymagający nie tylko określonej humanizacji ogólnych zasad odpowiedzialności karnej, ale także stworzenia specjalnych, obliczonych tylko na niepełnoletnich, form jej realizacji.

Kodeks karny Białorusi z roku 1960 daje pewne możliwości zróżnicowania i indywidualizacji odpowiedzialności karnej niepełnoletnich, chociaż przyznać należy, że możliwości te w dużym stopniu nie są wykorzystane. System środków prawnego oddziaływania na przestępców niepełnoletnich – w ramach realizacji odpowiedzialności karnej – stanowią: a) zastosowanie na podstawie skazania zindywidualizowanej pod względem rodzaju i długości kary; b) warunkowe skazanie (art. 43 k.k.) (bardziej prawidłowo „skazanie z warunkowym odroczeniem wyznaczonej kary”); c) skazanie z zastosowaniem przymusowych środków o charakterze wychowawczym (art. 10 cz. 3 k.k.).

Zastosowanie alternatywnych środków oddziaływania realizowane jest poprzez zwolnienie niepełnoletnich, którzy dokonali przestępstwa od odpowiedzialności karnej przewidzianej postanowieniami k.k. W szczególności dopuszcza się zwolnienie niepełnoletnich od odpowiedzialności karnej z przekazaniem ich do Komisji ds. niepełnoletnich (art. 38 cz. 3 p. 3 k.k.). W stosunku do takich niepełnoletnich wymieniona komisja stosuje przymusowe środki o charakterze wychowawczym,

analogiczne ze względu na swój charakter do tych, które są przewidziane art. 60 k.k. i orzekane przez sądy w toku pociągania niepełnoletniego do odpowiedzialności karnej. W związku z tym ukształtowała się bardzo dziwna sytuacja, kiedy niepełnoletni, faktycznie poddany oddziaływaniu tych środków, w jednym przypadku traktowany jest jako ponoszący odpowiedzialność karną, a w innym – jako zwolniony od tej odpowiedzialności. Brak jasnych kryteriów zastosowania jednakowych ze względu na charakter, ale różnych pod względem prawnym środków oddziaływania postawiło przed praktyką złożony problemem wyboru, który do dzisiaj nie został rozwiązany.¹

W efekcie doprowadziło to do tego, że przymusowe środki wychowawcze w toku realizacji odpowiedzialności karnej (art. 10 cz. 3 i art. 60 k.k.) praktycznie nie są stosowane. Przyczyna leży w tym, że do sądu kierowane są sprawy o przestępstwa niepełnoletnich, w stosunku do których sąd nie znajduje – z zasady – podstaw do zastosowania art. 10 cz. 3 k.k.

Przymusowe środki wychowawcze stosowane są w stosunku do niepełnoletnich, którzy dokonali przestępstw o niewielkim stopniu zagrożenia, w postępowaniu przygotowawczym, na etapie wstępnego śledztwa w trybie zwolnienia niepełnoletnich od odpowiedzialności karnej i przekazania ich do Komisji ds. niepełnoletnich w celu zastosowania wskazanych środków. Dlatego też niepełnoletni, wobec których sąd mógłby zastosować przymusowe środki wychowawcze zgodnie z art.10 cz.3 k.k., są jakby izolowani, zanim ich sprawa trafi do sądu. Według naszych danych, przykładowo corocznie mniej niż 30% niepełnoletnich w Republice Białorusi zwalnia się od odpowiedzialności karnej w postępowaniu przygotowawczym. Analogiczne cyfry podają także inni autorzy, badający ten problem.²

Zwraca uwagę także stosunkowo wysoki stopień pozbawienia wolności niepełnoletnich (25%) i zamiana przez odroczenie wykonania kary warunkowego skazania. W związku z oczekiwaną reformą prawodawstwa karnego proponowano nawet połączenie tych dwu rodzajów warunkowego niestosowania kary i stworzenie na ich bazie jednego – z zaostrzonymi wymaganiami wobec zachowania się skazanego w okresie próbnym (terminu zawieszenia). Rzeczywiście, warunkowe skazanie (art. 43 k.k.) w jego aktualnej formie dalekie jest od doskonałości,

---

¹ А. Л. Цветинович: *Вопросы повышения эффективности институтов освобождения несовершеннолетних от уголовной ответственности и от наказания*, [w:] *Вопросы повышения эффективности по уголовным делам*, Калининград 1981, вып.9, s. 124–125.

² С. Г. Келина: *Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности*, Москва 1974, s.130–131; А. Л. Цветинович: *op. cit.*, s. 121; В. Сидорова: *Практика применения принудительных мер воспитательного характера*, „Советская юстиция” 181, nr 7, s. 9–10.

jednakże nie oznacza to, że wyczerpano wszystkie możliwości zwiększenia jego efektywności jako samodzielnego środka oddziaływania odpowiedzialności karnej na równi z zawieszeniem wykonania kary.³

Istotnym elementem w systemie środków przy wyroku z warunkowym zawieszeniem orzeczonej kary – który jak dotąd nie jest stosowany – to brak właściwej kontroli nadzoru skazanego. Wynika stąd zrozumiała nieufność ze strony pracowników sądownictwa do tzw. warunkowego skazania (art. 43 k.k.). W ten sposób odroczenie wykonania kary ma bardziej systemowo zorganizowany zasób środków, które pozwalają utrzymać skazanego w ciągu okresu próbnego pod kontrolą organu odpowiedzialnego za resocjalizację skazanego.

System środków karnych, które mogą być stosowane wobec niepełnoletnich przestępców, w projekcie k.k. uzupełniony jest przez areszt i ograniczenie wolności, a także ograniczenie swobody czasu wolnego. Znacznie zróżnicowano w projekcie k.k. zastosowanie wobec niepełnoletnich kary ograniczenia wolności. W przypadku dokonania przez niepełnoletniego przestępstwa, ograniczenie wolności nie może przekroczyć czterech lat za mniej ciężkie przestępstwo; siedmiu lat – za ciężkie przestępstwo; dziesięciu lat – za szczególnie ciężkie przestępstwo. Wydaje się nam jednak, że biorąc pod uwagę bardzo negatywny wpływ faktu izolacji na psychikę młodego człowieka i wychodząc z ogólnie przyjętego założenia o wystarczającym wpływie karnego oddziaływania danej kary, pożądanym byłoby skrócenie granicy ograniczenia wolności niepełnoletnich i określenia jej odpowiednio w granicach trzech, pięciu i siedmiu lat pozbawienia wolności.

Znaczne obawy wywołuje możliwość zastosowania wobec niepełnoletnich takiej kary, jak areszt na okres od piętnastu dni do trzech miesięcy. Zdaniem specjalistów, tam gdzie taki areszt jest przewidziany wobec niepełnoletnich przestępców (młodzieżowy areszt), jego zastosowanie okazuje się skrajnie nieefektywne – daje największą recydywę w porównaniu z innymi środkami karnymi, które stosowane są wobec niepełnoletnich.⁴ W skrajnym przypadku maksymalną granicę aresztu młodzieżowego należy ograniczyć do jednego miesiąca, co znacznie obniży negatywny efekt tej kary przy zachowaniu jego oddziaływania karnego.

Sens takiej kary jak ograniczenie czasu wolnego niepełnoletniemu, zawiera się w nałożeniu na niego określonego obowiązku odpowiedniego wykorzystania czasu wolnego od nauki i pracy. Przy tym sąd może zakazać niepełnoletniemu skazanemu odwiedzania niektórych miejsc, nakazać przebywanie w domu w ok-

---

³ В. М. Хомич: *Условное применение наказания и отсрочка исполнения наказания*, [w:] „Судовый вестник”, 1983, nr 3, s. 9–10.

⁴ *Материалы международного семинара*, Грейсвальд 1993.

reślonych porach, okresowe zgłaszanie się w celu rejestracji w organach nadzorujących wykonanie danej kary.

Zwraca uwagę fakt, że system ograniczeń prawnych, którym podlega skazany, w nieznacznym tylko stopniu przewyższa poziom ograniczeń prawnych, którym podlega skazany w okresie karalności. Oprócz tego, kara w formie ograniczenia swobody czasu wolnego, według propozycji prawodawcy, może być stosowana nie jako równoprawna kara, a tylko zamiast kary, nie związanej z ograniczeniem wolności, jeżeli jest ona przewidziana prawem za dokonane przez niepełnoletniego przestępstwo. Jeżeli wziąć pod uwagę fakt, że po odbyciu kary osoba uważana jest za niekaraną (warunki karalności dotyczą tylko okresu kary), to ograniczenie swobody czasu wolnego wyraża tylko zaostrzony reżim kary, przy czym zaostrzony w zasadzie przez ograniczenia ukierunkowane na realizację celów ostrzegawczych i wychowawczych odpowiedzialności karnej. W związku z tym ograniczenie swobody czasu wolnego należałoby rozpatrywać jako środek przymusu o charakterze wychowawczym, a nie jako karę.

Zanim dokonamy analizy najbardziej istotnych momentów realizacji w stosunku do niepełnoletnich takiej formy odpowiedzialności karnej jak skazanie z wykonaniem zasądzonej kary, zwrócimy uwagę na to, że ogólne założenia postępowego systemu stosowania środków odpowiedzialności karnej wobec niepełnoletnich przestępców w tych przypadkach powinny w jeszcze większym stopniu odpowiadać jego założeniom. Rozpatrywane zagadnienie ma najbardziej bezpośredni związek z problemem długości okresu skazania (karalności) niepełnoletnich przestępców.

Większość opracowywujących projekt k.k. Białorusi nalegało na to, aby osoby niepełnoletnie po odbyciu kary za dokonane przestępstwo uznawać za niekaralne. Uzasadniano to tym, że zachowanie przez nich statusu osoby karanej (po odbyciu okresu kary) stwarza dla nich określone komplikacje w procesie rehabilitacji socjalnej. Przy czym w reżimie skazania upatrywano tylko ponownego elementu nadzorczego (kontrolnego). Tymczasem reżim skazania w stosunku do niepełnoletnich przestępców w znacznie większym stopniu, niż w stosunku do dorosłych, powinien być ukierunkowany na rehabilitację socjalną skazanego, szczególnie na realizację celów poprawczych odpowiedzialności karnej. Tym właśnie powinny zajmować się placówki rehabilitacji społecznej, pedagogicznej i psychologicznej skazanych niepełnoletnich, jakie należy tworzyć. Powinny one także odegrać istotną rolę w usuwaniu negatywnych skutków karnego oddziaływania kary. Te zadania będą mogły spełnić organy odpowiedzialne za wykonanie kary i rehabilitację socjalną niepełnoletnich, jeśli ci ostatni po odbyciu kary będą prawnie zobowiązani do wypełnienia poleceń danych organów. Z punktu widzenia prawa

karnego można to zagwarantować, jeżeli status skazanego będzie zachowany jeszcze przez jakiś czas po odbyciu takich kar, jak pozbawienie wolności i areszt.

Analogicznie należy postąpić w przypadku grzywny – kary, która może być zastosowana wobec osób dokonujących przestępstwa w wieku niepełnoletnim. Tego typu kara wykonywana jest przez wyegzekwowanie ustanowionej wysokości grzywny (grzywna może być zapłacona także dobrowolnie). Jeżeli przyjąć zasadę, zgodnie z którą niepełnoletni po zapłaceniu grzywny nie jest karany, to doprowadzi to do tego, że efektywność grzywny jako środka karnoprawnego zostanie sprowadzona do wymiaru tylko karnego. Dla odpowiedzialności karnej ważne jest przede wszystkim jej działanie resocjalizacyjne, poprawczy wpływ na skazanego. Ten aspekt odpowiedzialności może być osiągnięty, jeżeli reżim karalności będzie zachowany przez określony czas po ściągnięciu grzywny. Proponuje się ustanowić, że po ściągnięciu grzywny karalność będzie zachowana jeszcze w ciągu określonego czasu (obowiązują ogólne zasady).

Jeżeli chodzi o pozbawienie wolności i areszt, to tutaj także powinny obowiązywać ogólne zasady zatarcia skazania, którego termin po odbyciu kary będzie zależeć od stopnia ciężaru dokonanego przestępstwa. Zakończenie terminu izolacji skazanego od społeczeństwa nader ostro stawia problem resocjalizacji skazanego po odbyciu kary, kontroli jego postępowania w warunkach wolności.

Wątpliwe, aby polityka karna w stosunku do niepełnoletnich przestępców w czasie ponad trzydziestoletniego obowiązywania kodeksu karnego z roku 1960 mogła być określona jako liberalna. Próby, aby ją taką uczynić, były podejmowane ale kończyły się niczym w związku z brakiem warunków socjalnych, a także instytucji, które mogłyby zagwarantować ich efektywne zastosowanie w ramach instytucji odpowiedzialności karnej, a także niekarnych środków oddziaływania i resocjalizacji niepełnoletnich przestępców.

Obecnie na system organizacji zajmujących się problemami resocjalizacji niepełnoletnich przestępców składają się:

1. Wychowawcze kolonie pracy (placówki przeznaczone do realizacji w stosunku do niepełnoletnich kary w formie pozbawienia wolności);
2. Placówki szkolno-wychowawcze i leczniczo-wychowawcze (te ostatnie nie zostały utworzone na terenie republiki, chociaż konieczność powstania takich jednostek jest oczywista; przyczyna ich braku jest jedna – jest to sprawa niezwykła i ryzykowna, wymagająca przygotowania odpowiednich kadr medycznych). Organizacja placówek szkolno-wychowawczych, szkół specjalnych i specjalnych szkół zawodowych jest sprawą mniej złożoną, jako że jednostki te reprezentują sobą placówki szkolne o określonym poziomie, z reżimem izolacji wychowanków od wolnego środowiska społecznego;

3. Organy spraw wewnętrznych ds. niepełnoletnich, pracujące głównie z trudną młodzieżą. Na pracę ze skazanymi niepełnoletnimi nie starcza im sił, możliwości organizacyjnych i prawnych (zauważmy, że nadzór nad skazanymi warunkowo – z zawieszeniem wykonania kary – realizuje komisja ds. nieletnich);

4. Komisje ds. niepełnoletnich – organy, które ze względu na swój skład, możliwości nie mogą prowadzić codziennej pracy z niepełnoletnimi naruszcicielami prawa, raczej są to organy koordynujące i kontrolujące, chociaż ich kompetencje dzisiaj są znacznie szersze. Wątpliwe, czy komisje zachowane zostaną w takiej formie, w jakiej obecnie istnieją. Reforma systemu władzy lokalnej wymusza poszukiwanie innych form organizacyjnych pracy z niepełnoletnimi przestępcami i przede wszystkim na miejscu. Powinny to być najróżnorodniejsze instytucje: wychowawcze, profilaktyczne, wychowawczo-lecznicze, badawczo-korekcyjne. W ostateczności mogą być utworzone dwa typy takich instytucji rehabilitacji społecznej niepełnoletnich przestępców: placówki o charakterze wychowawczo-profilaktycznym i placówki o charakterze wychowawczym (poprawcze) z elementami oddziaływania leczniczego. Te instytucje powinny znajdować się w gestii organów wymiaru sprawiedliwości lub organów szkolnictwa.

„Realnie pracują” dzisiaj tylko te instytucje, które zapewniają izolację niepełnoletnich przestępców od społeczeństwa (wychowawcze kolonie pracy i specjalne placówki szkolno-wychowawcze). Celowo wyliczyliśmy te instytucje, które pracują z niepełnoletnimi przestępcami, żeby wykazać, że system resocjalizacji niepełnoletnich naruszcycieli prawa jest zdecydowanie niedoskonały, ponadto jest ukierunkowany albo na karne oddziaływanie, albo w ogóle – na bierność.

Analiza ogólnych problemów organizacji pracy poprawczo-profilaktycznej z niepełnoletnimi przestępcami jest ważna w kontekście prawidłowej oceny czysto kryminalno-prawnych środków oddziaływania, przede wszystkim tych z nich, które nie są związane ze stosowaniem kary.

Problem podniesienia efektywności takich środków odpowiedzialności karnej jak skazanie z warunkowym niestosowaniem zasądzonej kary, ma bardziej ogólny charakter i, jak już zauważano, dotyczy przede wszystkim podniesienia poziomu pracy wychowawczo-profilaktycznej ze skazanymi w okresie próbnym. W stosunku do niepełnoletnich skazanych zgodnie z art. 43 lub 44-1 k.k. prowadzenie kontroli nakłada się na komisje ds. niepełnoletnich w miejscu zamieszkania skazanego. Oczywiście, wskazane komisje nie mają żadnych możliwości realizacji należytej kontroli nad niepełnoletnim skazanym w ciągu okresu próbnego, jako że faktycznie komisja działa „stale” w osobie jednego pracownika etatowego (odpowiedzialny sekretarz komisji). Dlatego też faktyczną kontrolę nad niepełnoletnim skazanym sprawują odpowiednie służby organów spraw wewnętrznych. Jednakże pożądane

byłoby, aby to były specjalne organy, opierające się na profesjonalnych podstawach i wchodzące w jednolity system wychowawczo-doświadczalnych jednostek, realizujących środki oddziaływań karno-prawnych. System takich instytucji i organów powinien znajdować się w kompetencji Ministerstwa Sprawiedliwości, w każdym razie być wyłączony z systemu organów spraw wewnętrznych.

W k.k. z roku 1960 przewidziano możliwość pociągnięcia niepełnoletniego, który dokonał przestępstwa, do odpowiedzialności karnej bez wymiaru kary, a dokładniej – zastosowania w stosunku do niepełnoletniego na podstawie wyroku zamiast kary środków przymusu o charakterze wychowawczym, przewidzianych art. 60 k.k. Zgodnie z zamierzeniami prawodawcy, środki te powinny być orzeczone przez sąd i stanowić część składową orzeczenia oskarżenia. Ten wniosek wynika z faktu, że równoległe ze stosowaniem przez sąd środków przymusu o charakterze wychowawczym w k.k. wszystkich republik byłego ZSSR była przewidziana instytucja zwolnienia niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej z przekazaniem do komisji ds. niepełnoletnich, która była uprawniona do zastosowania wobec niepełnoletniego analogicznych ze względu na charakter przymusowych środków wychowawczych. Oczywiście jest więc, że w pierwszym wypadku dostrzegamy próbę przemodelowania środków oddziaływania w ramach realizacji odpowiedzialności karnej, zaś w drugim – środek oddziaływania, który jest realizowany poza instytucją odpowiedzialności karnej (prawo jasno stanowi, że w tym przypadku niepełnoletni jest zwolniony od odpowiedzialności karnej). Jednakże rozwiązanie prawne wskazanego problemu zarówno w prawie karnym (k.k. z roku 1960), jak i ustawodawstwie procesowym było i pozostaje bardzo niefortunne. W tym także, uzupełniając powyższe konstatacje, tkwi jedna z przyczyn niestosowania postanowień sformułowanych w art. 10 cz. 3 k.k.

Zdaniem A. Ł. Cwietinowicza, przyczyny niestosowania przez sądy takiego środka odpowiedzialności karnej w stosunku do niepełnoletnich jak wyrok z zastosowaniem zamiast kary przymusowych środków o charakterze wychowawczym (art. 10 cz. 3 i art. 60 k.k.), tkwią w braku dostatecznie jasno sprecyzowanego pojęcia o charakterze prawnym tej instytucji, jej miejsca w systemie środków oddziaływania prawnego na niepełnoletnich sprawców przestępstw, jej korelacji z instytucją zwolnienia niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej z zastosowaniem przymusowych środków o charakterze wychowawczym na podstawie decyzji komisji ds. niepełnoletnich. To „z kolei związane jest z niedostatecznym uregulowaniem prawnym obu form zwolnienia niepełnoletnich”.⁵ Oczywiście, jasnego pojęcia o charakterze rozpatrywanej instytucji prawa karnego nie ma.

⁵ Цвѣтинович: *op. cit.*, s. 122.

Jedni autorzy uważają, że postanowienia – sformułowane w art. 10 cz. 3 k.k. – stanowią jeden z rodzajów zwolnienia od odpowiedzialności karnej⁶, inni widzą w tym postanowieniu tylko jedną z form zwolnienia niepełnoletniego od kary⁷.

Zdaniem S. G. Kielinoj, do określenia materii prawnej tej instytucji prawa karnego należy podchodzić różnie, w zależności od tego, jaki jest tryb procesowy zastosowania przez sąd przymusowych środków o charakterze wychowawczym⁸. Rzeczywiście, do dzisiaj w kodeksie postępowania karnego państw WNP i innych byłych republik ZSRR ustanowiony jest różny tryb procesowy zastosowania przez sąd przymusowych środków o charakterze wychowawczym. Taki tryb procesowy zastosowania przymusowych środków o charakterze wychowawczym nie ma nic wspólnego z odpowiedzialnością karną, jako że ich zastosowanie zawsze wiąże się z aktem oskarżenia niepełnoletniego jako przestępcy, zgodnie z sankcją prawa karnego. Uważamy, że taki przepis prawa procesowego pozostaje w sprzeczności z pierwotnym celem prawodawcy i istotą prawa karnego. W przeciwnym wypadku, jak zauważa A. Ł. Cwietinowicz, „należy uznać, iż w naszym prawie jednocześnie istnieją dwie instytucje zwolnienia od odpowiedzialności karnej, stosowane wobec osób tej samej kategorii, na tych samych podstawach, a różniące się tylko ze względu na podmiot i tryb procesowy ich zastosowania”⁹. W jednym przypadku środki te stosuje sąd, w drugim – komisja ds. niepełnoletnich, ale w obu brak jest realizacji odpowiedzialności karnej; niepełnoletni przestępca zwalniany jest od postawienia w stan oskarżenia, od osądzenia w charakterze przestępcy. Istnienie w ramach prawa karnego dwu identycznych instytucji zwolnienia od odpowiedzialności karnej, dopuszczających zastosowanie alternatywnie odpowiedzialności karnej i kary przymusowych środków o charakterze wychowawczym, jest całkowicie zbędne. Jednoczesne istnienie przepisów, sformułowanych w art. 10 cz. 3 i art. 48 cz. 3, ma sens tylko w tym wypadku, jeżeli będą one ukierunkowane

---

⁶ И. С. Ной: *Вопросы теории наказания в советском уголовном праве*, Саратов 1962, s. 144; А. П. Чугаев: *Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних*, Краснодар 1979, s. 37–38.

⁷ З. А. Астемиров: *Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних*, Рязань 1970, s. 65; Г. Б. Виттенберг: *Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия*, Иркутск 1970, cz. 1, s. 17; З. А. Саркисова: *Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений*, Минск 1975, s. 45; Н. А. Стручков: *Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью*, Саратов 1978, s. 79.

⁸ Келина: *op. cit.*, s. 124–135.

⁹ Цветинович: *op. cit.*, s. 125.

na realizację całkiem odmiennych ze względu na swój charakter środków oddziaływania w stosunku do niepełnoletniego, który dokonał przestępstwa.

Systemowa analiza przepisów, sformułowanych w cz. 3 art. 10 k.k. w kontekście przepisów zawartych w cz. 3 art. 48 k.k., daje podstawy sądzić, że zastosowanie przez sąd zamiast kary przymusowych środków o charakterze wychowawczym stanowi specyficzny środek oddziaływania karnoprawnego, środek realizacji odpowiedzialności karnej.¹⁰

Oczywiście, nieokreśloność sensu prawnego środka przymusu o charakterze wychowawczym, stosowanych przez sąd na podstawie cz. 3 art. 10 k.k., mimo wszystko istnieje i uwarunkowana jest właśnie poprzez słabe wyrażenie tych elementów, które stanowią istotę odpowiedzialności karnej, oznaczają jej jakościowe określenie nawet w tych przypadkach, kiedy środki przymusu o charakterze wychowawczym orzekane są na podstawie wyroku skazującego.

W rzeczywistości, skutki prawne zastosowania przymusowych środków o charakterze wychowawczym na podstawie wyroku skazującego (tym bardziej, kiedy sąd je stosuje po postanowieniu o umorzeniu postępowania w sprawie karnej) są identyczne z tymi, które powstają wobec niepełnoletniego, zwolnionego od odpowiedzialności karnej zgodnie z art. 48 cz. 3 k.k. z przekazaniem do komisji ds. niepełnoletnich. Fakt skazania na mocy wyroku skazującego niepełnoletniego na podstawie art. 10 cz. 3 k.k. ogranicza się do aktu wydania wyroku. Niepełnoletni po uprawomocnieniu się wyroku nie nabywa statusu skazanego, realnie nie podlega oddziaływaniu, które akumuluje sens odpowiedzialności karnej. Stąd jego sytuacja prawna w kontekście zastosowanych środków oddziaływania jest identyczna jak niepełnoletniego, w stosunku do którego środki przymusowe o charakterze wychowawczym były zastosowane przez komisję ds. nieletnich. Taka sytuacja nie sprzyja zróżnicowaniu tych różnych w zamierzeniu prawodawcy środków oddziaływania na niepełnoletnich, którzy dokonali przestępstwa.

Faktowi ponoszenia odpowiedzialności karnej przez winnego przestępstwa powinien towarzyszyć wyrok, wyrażający po prostu nie chwilowo skazujący charakter, a przede wszystkim reżim odpowiedzialności, na bazie którego mogą i powinny być stosowane najróżnorodniejsze środki oddziaływania w stosunku do skazanego. Jakimi by te środki oddziaływania ze względu na charakter nie były, nakazane przez wyrok sądowy i zastosowane w reżimie skazania wyrażają fakt ponoszenia odpowiedzialności karnej.

---

¹⁰ Астемиров: *op. cit.*, s. 141; Г. Б. Виттенберг, В. И. Арькова: *Опонятии принудительных мер воспитательного характера*, [w:] *Вопросы борьбы с преступностью*, Иркутск 1970, s. 4; Я. Н. Шевченко: *Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних*, Киев 1976, s. 123.

Środki przymusu o charakterze wychowawczym realizują fakt zastosowania odpowiedzialności karnej. W związku z tym w projekcie k.k. przyjęto propozycję, że osoba skazana, z zastosowaniem przymusowych środków o charakterze wychowawczym, uważana jest za karana w ciągu sześciu miesięcy po uprawomocnieniu się wyroku (art. 105 cz. 2). W ciągu sześciu miesięcy niepełnoletni znajduje się w rygorze próbnym, jest zobowiązany do wypełniania obowiązków zawartych w wyroku. Jak już zwracaliśmy uwagę, obowiązki te w sposób określony (choć w minimalnym wymiarze) ograniczają wolność człowieka, są ukierunkowane na zapewnienie kontroli postępowania skazanego, okazanie mu niezbędnej pomocy profilaktycznej. Nie można nie zwrócić uwagi na fakt, że także same środki o charakterze wychowawczym są zabezpieczane przymusowym rygorem, a to stwarza ten efekt wychowawczy, którego dzisiaj brakuje, kiedy sięgamy po zastosowanie art. 10 cz. 3 k.k. Niepełnoletni powinien nie tylko wypełniać obowiązki uwarunkowane tym lub innym środkiem o charakterze wychowawczym, ale powinien też znajdować się w okresie skazania pod kontrolą organu realizującego profilaktyczny nadzór nad skazanymi; ten organ powinien być również obciążony kontrolą wykonania środka o charakterze wychowawczym. Oczywiście sąd, który w jakimś stopniu odpowiada za wykonanie zasądzonych przymusowych środków o charakterze wychowawczym, nie może realizować tych obowiązków w oznaczonym zakresie.

Zaprezentowane opinie prowadzą do wniosku o konieczności przewartościowania ocen wykazu przymusowych środków o charakterze wychowawczym, które są przewidziane przez art. 60 k.k. Jak sądzimy, kierowanie niepełnoletniego do specjalnych jednostek szkolno-wychowawczych lub leczniczo-wychowawczych powinno leżeć w wyłącznej kompetencji sądu. Obowiązujące prawo stanowi, że skierowanie niepełnoletniego do wymienionych jednostek może się dokonywać tylko na podstawie decyzji sądu.¹¹ Problemu jednakże nie rozwiązano w ten sposób do końca. Oczywiście, kiedy taki środek jest stosowany przez sąd w toku realizacji odpowiedzialności karnej, to dany problem rozwiązywany jest przez sąd i tylko sąd. W tych natomiast przypadkach, kiedy ten środek stosuje się wobec osób, które nie dokonały przestępstwa lub zostały zwolnione od odpowiedzialności karnej, decyzja komisji o skierowaniu niepełnoletniego do placówki specjalnej jest dzisiaj niewystarczająca. W związku ze wspomnianymi prawami komisja powinna zwrócić się z wnioskiem do sądu, który powinien podjąć decyzję w tej sprawie.

---

¹¹ „Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь” 1992, nr 19, art. 304; 1993, nr 33, art. 430.

Zastosowanie danego środka wychowawczego oznacza daleko idącą interwencję w sferę osobistych praw i wolności niepełnoletniego, umieszczanego w specjalnej placówce szkolno-wychowawczej. Dlatego też zastosowaniu danego środka powinny towarzyszyć gwarancje materialne i procesowe, których dzisiaj niestety nie ma. Wnoszono propozycję, aby w ogóle wykluczyć ten środek z wykazu środków przymusu o charakterze wychowawczym i uważać go za rodzaj odpowiedzialności karnej dla niepełnoletnich przestępców.¹²

Wziąć należy między innymi pod uwagę, że ten środek przymusu o charakterze wychowawczym może być zastosowany wobec niepełnoletniego, który nie dokonał przestępstwa, ale zachowanie którego wywołuje obawy i wymaga umieszczenia go w specjalnej placówce szkolno-wychowawczej lub leczniczo-wychowawczej. Już choćby z tego powodu ten poważny środek przymusowego oddziaływania nie może być sprowadzony do rangi wyroku karnego. Należy jednakże poważnie pomyśleć o liberalizacji reżimu pobytu niepełnoletniego w takich placówkach. Warunki pobytu w nich niepełnoletnich oraz reżim ich pobytu powinny być precyzyjnie uregulowane przez prawo.

Okres pobytu niepełnoletnich w wymienionych placówkach nie powinien przekraczać dwu lat ani trwać dłużej niż do czasu osiągnięcia przez osobę pełnoletności. Jako że do takich placówek mogą być kierowani zarówno niepełnoletni, którzy dokonali przestępstw, jak i niepełnoletni, którzy nie dokonali przestępstwa, ale których postępowanie wymaga umieszczenia w takich placówkach. Wspólne przetrzymywanie obu wymienionych kategorii niepełnoletnich jest niedopuszczalne. Ogólnie można stwierdzić, że placówki te powinny się znajdować pod jednym zarządem i być podporządkowane organowi zarządzającemu wykonanie środków o charakterze karno-wychowawczym. Decyzje o warunkach pobytu niepełnoletniego we wskazanych placówkach powinny być zawarte w regulaminie tych placówek, zatwierdzonym przez Radę Najwyższą.

Jak już sygnalizowaliśmy, system przymusowych środków wychowawczych powinien być uzupełniony o taki środek jak ograniczenie swobody czasu wolnego niepełnoletniemu. Mógłby on być stosowany zarówno w trybie realizacji odpowiedzialności karnej, jak i na ogólnie przyjętych zasadach w stosunku do innych niepełnoletnich, których zachowanie tego wymaga. Środek ten w obu przypadkach powinien być również orzekany decyzją sądu.

Projekt k.k. Białorusi zasadniczo zmienia charakter instytucji odpowiedzialności karnej; jako podstawę takiej odpowiedzialności postuluje się akt skazania

---

¹² Л. Б. Боровых: *Проблемы возраста в механизме уголовно-правового регулирования*, Автореферат дис. канд. юрид. наук, Екатеринбург 1993, с. 6.

obwinionego przez sąd jako przestępca, rodzący szczególny reżim podległości prawnej, podporządkowania, zależności skazanego od środków karnoprawnego badania i oddziaływania.

Nałożenie odpowiedzialności karnej i uwolnienie od niej powinno być realizowane tylko przez sąd. W projekcie k.k. to ważne postanowienie sformułowane jest maksymalnie jasno i konsekwentnie realizowane w stosunku do wszystkich rodzajów zwolnienia od odpowiedzialności karnej (art. 71).

Rozwiązanie wskazanego problemu odpowiedzialności karnej niepełnoletnich w formie: „wyrok z zastosowaniem przymusowych środków o charakterze wychowawczym” – nieuchronnie stawia pytanie o los instytucji uwolnienia od odpowiedzialności karnej niepełnoletniego ze skierowaniem go do komisji ds. niepełnoletnich. W literaturze problem ten był omawiany. I tak, A. Ł. Cwietinowicz uważa za celowe zachowanie w prawodawstwie karnym obu instytucji: zwolnienia niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej ze skierowaniem do komisji ds. niepełnoletnich oraz skazania niepełnoletniego z zastosowaniem przymusowych środków o charakterze wychowawczym, pod warunkiem, że obie te instytucje prawa karnego mogą być stosowane tylko przez sąd. Zróżnicowanie zasad stosowania wskazanych instytucji – zdaniem autora – powinno bazować nie tyle na różnicach stopnia społecznej szkodliwości przestępstwa, dokonywanego przez niepełnoletniego, ile na stopniu szkodliwości społecznej ich osobowości. Dlatego też charakteryzując przestępstwa, przy dokonaniu których możliwe jest zastosowanie jednej z tych instytucji, można zachować jednakowe sformułowanie: „przestępstwo o niewielkim stopniu szkodliwości społecznej”.¹³

Proponuje się zróżnicowanie zasad zwolnienia od odpowiedzialności karnej ze skierowaniem niepełnoletniego do komisji ds. niepełnoletnich i skazania z zastosowaniem środków przymusowych o charakterze wychowawczym na podstawie typologii niepełnoletnich przestępców, opracowanej przez G. M. Mińkowskiego. (Autor wyróżnia cztery typy niepełnoletnich, którzy dokonali przestępstwa, a których szkodliwość społeczna była: 1) przypadkowa, sprzeczna z ogólną charakterystyką osobowości; 2) przewidywana – uwzględniająca chwiejność osobowości, lecz i przypadkowa – z punktu widzenia przyczyny i sytuacji; 3) wynikiem ogólnej negatywnej orientacji osobowości nie osiagającej, jednakże, stopnia przestępczego nastawienia; 4) w wyniku przestępczego nastawienia osobowości)¹⁴.

¹³ Цвѣтинович: *op. cit.*, s. 132.

¹⁴ Г. М. Миньковский: *Эффективность мер воздействия на несовершеннолетних правонарушителей*, „Советское государство и право” 1971, nr 4, s. 105–106.

Należy wziąć pod uwagę, że proponowana typologia niepełnoletnich przestępców nie uwzględnia niestandardowych sytuacji, a ponadto nie zawiera sformalizowanych kryteriów i z tego względu nie może być proponowana jako rekomendacja dla sądu przy podejmowaniu decyzji: czy należy stosować przymusowe środki wychowawcze w trybie realizacji odpowiedzialności karnej lub w związku ze zwolnieniem niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej.

Istnieje jeszcze jedno istotne uwarunkowanie, które stawia pod znakiem zapytania konieczność zachowania w przyszłości instytucji zwolnienia niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej z przekazaniem go do komisji ds. niepełnoletnich w celu rozpatrzenia kwestii zastosowania środków oddziaływania, przewidzianych „Przepisami o komisjach ds. niepełnoletnich”. Jak już zwracano uwagę, zastosowanie takiego przymusowego środka wychowawczego, jak skierowanie niepełnoletniego do specjalnych placówek szkolno-wychowawczych lub leczniczo-wychowawczych, zgodnie z prawodawstwem Republiki Białorusi, dopuszczalne jest tylko na podstawie decyzji sądu. Analogiczne uregulowanie należy przewidzieć także w stosunku do ograniczenia swobody czasu wolnego.

W ten sposób w kompetencji komisji ds. niepełnoletnich pozostaje stosowanie środków, które mają w zasadzie wybitnie wychowawczy lub kompensacyjny charakter (nałożenie obowiązku przeproszenia poszkodowanego, zastosowanie ostrzeżenia, nałożenie obowiązku wyrównania poczynionych szkód itp.). Stąd, jeżeli komisja uzna za konieczne wyznaczenie niepełnoletniemu, który został przez sąd uwolniony od odpowiedzialności karnej, takich środków jak umieszczenie w specjalnej placówce szkolno-wychowawczej lub leczniczo-wychowawczej, albo ograniczenie swobody jego czasu wolnego, jest ona zobowiązana złożyć stosowny wniosek do sądu, który podjął decyzję o zwolnieniu od odpowiedzialności karnej.

Kazuistyka i nielogiczność takich sytuacji są oczywiste. Sprawa o zastosowanie w stosunku do niepełnoletnich przestępców przymusowych środków wychowawczych powinna być orzekana przez sąd w toku realizacji odpowiedzialności karnej. W związku z tym wykluczyć należy możliwość orzekania takich środków w stosunku do niepełnoletnich, którzy dokonali przestępstwa, w trybie zwolnienia ich od odpowiedzialności karnej. Po pierwsze, pozwoli to na istotne zaktualizowanie efektywności ich zastosowania (nie można nie zauważać, że zastosowanie danych środków – nawet w trybie odpowiedzialności karnej – stanowi środek minimalny, chociaż uzasadniony, wobec przestępstwa, a problem aktualizacji tych środków istnieje i będzie istniał). Po drugie, zostanie usunięty nierozwiązywalny na poziomie sądu problem dyferencjacji wymienionych środków w stosunku do niepełnoletnich, którzy dokonali przestępstwa.

Do kompetencji komisji ds. niepełnoletnich powinno być zaliczone stosowanie środków przymusu o charakterze wychowawczym w stosunku do niepełnoletnich, którzy nie dokonali przestępstwa, ale ze względu na swoje postępowanie zasługują na zastosowanie takich środków. Zauważyć należy, że skierowanie niepełnoletniego do placówek specjalnych lub ograniczenie swobody czasu wolnego jest możliwe tylko na podstawie wniosku komisji ds. niepełnoletnich.

Zamiast instytucji zwolnienia niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej z przekazaniem do komisji ds. niepełnoletnich, proponujemy przepis o zwolnieniu niepełnoletniego od odpowiedzialności karnej z oddaniem go pod nadzór rodziców lub osób ich zastępujących.

WNIOSKI

1. Jeżeli w toku procesu sądowego zostanie postanowione, że reedukacja niepełnoletniego, który dokonał przestępstwa, nie stanowi dużego zagrożenia społecznego, lub że po raz pierwszy dokonane zostało niezbyt ciężkie przestępstwo, sąd może zastosować wobec takiej osoby wyrok skazujący i wyznaczyć zamiast kary przymusowe środki wychowawcze.

2. Zgodnie z częścią pierwszą niniejszego artykułu sąd może wyznaczyć następujące przymusowe środki wychowawcze:

a) nałożenie obowiązku publicznego (lub w innej formie określonej przez sąd) przeproszenia poszkodowanego;

b) ostrzeżenie;

c) nałożenie na niepełnoletniego, który osiągnął wiek 15 lat, obowiązku zadośćuczynienia własnymi środkami lub likwidacji własną pracą uczynionych szkód pod warunkiem, że niepełnoletni posiada własne zarobki, a rozmiar szkody nie przewyższa jego średniego miesięcznego dochodu; w przeciwnym wypadku zadośćuczynienie szkody dokonywane jest w trybie sądownictwa cywilnego;

d) ograniczenie swobody czasu wolnego niepełnoletniego na okres od jednego do sześciu miesięcy;

e) umieszczenie niepełnoletniego na okres do dwu lat, ale nie dalej niż do osiągnięcia przez niego wieku 18 lat, w specjalnych placówkach szkolno-wychowawczych lub leczniczo-wychowawczych.

3. Warunki pobytu niepełnoletnich w specjalnych placówkach szkolno-wychowawczych i leczniczo-wychowawczych określają akty prawne (najprawdopo-

dobniej będzie to ustawa o tych placówkach, zatwierdzona przez Radę Najwyższą Republiki Białorusi).

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается комплекс проблем, относящихся к выработке принципиально новых подходов обращения с несовершеннолетними преступниками. Анализ действующего в Республике Уголовного кодекса 1960 г. дается в контексте сложившегося в Беларуси уровня преступности несовершеннолетних, системы мер уголовной ответственности несовершеннолетних и институтов (учреждений), их реализующих. Неэффективность как сугубо карательных средств воздействия на несовершеннолетних правонарушителей, так и системы учреждения, осуществляющих меры воспитательного и профилактического характера, вынуждает юридическую общественность Республики к поиску более совершенной, всесторонне дифференцированной и гуманной системы мер воздействия на несовершеннолетних преступников. В статье анализируются положения проекта Уголовного кодекса Республики Беларусь об уголовной ответственности несовершеннолетних. Особое внимание уделяется характеристике мер воздействия, которые не являются наказанием, а являются мерами сугубо воспитательными, хотя и применяются в режиме принуждения.

